

SPLITSKE FORTIFIKACIJE OD 14. DO 17. STOLJEĆA

Borojević, Matea

Undergraduate thesis / Završni rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Split / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:172:118281>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-06-18**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)

UNIVERSITY OF SPLIT

**SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET**

ZAVRŠNI RAD

**SPLITSKE FORTIFIKACIJE OD 14. DO 17.
STOLJEĆA**

MATEA BOROJEVIĆ

Split, 2022.

Odsjek Odsjek za povijest

Studij Dvopredmetni studij povijesti i povijesti umjetnosti

Predmet Povijest Splita u kasnom srednjem vijeku

SPLITSKE FORTIFIKACIJE OD 14. DO 17. STOLJEĆA

Student:

Matea Borojević

Mentor:

izv. prof. dr. sc. Tonija Andrić

Split, rujan 2022.

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Stanje splitskog obrambenog sustava u 14. stoljeću.....	3
3. Prvo mletačko doba 1420. – 1600. – povijesni kontekst i nova utvrđenja	5
3.1. Mletačko osvajanje Dalmacije.....	5
3.2. Mletački kaštel.....	5
3.3. Osmanska napredovanja na području Dalmacije	7
3.4. Kamen.....	9
3.5. Kula u klastru samostana Sv. Ante na Poljudu.....	11
4. Fortifikacije u 17. stoljeću	11
4.1. Lazaret.....	11
4.2. Stanje splitskog obrambenog sustava na početku 17. stoljeća.....	14
4.3. Prve bastionske utvrde.....	16
4.4. Tvrđava Gripe.....	17
4.5. Pojas obrambenih bastiona.....	19
4.6. Bačvice.....	22
5. Zaključak.....	24
6. Literatura.....	26
Sažetak.....	28
Abstract	28

1. Uvod

Potreba za utvrđivanjem i obranom gradova javlja se već od prvih civilizacija, a sukladno razvoju ratne tehnike postupno se razvijala. Tako su primjerice u početku za obranu bili dovoljni nasipi i drvene ograde, no kada se pojavilo naprednije oružje gradovi se opasavaju čvrstim kamenim zidinama.¹ Na prijelazu iz srednjeg u novi vijek pojavom artiljerije, nekadašnji naizgled neprobojni zidovi postaju laka meta razornih topova te ih je potrebno dodatno ojačati zemljanom ispunom i sustavom bastiona.

Split je grad koji se razvija već više od 1700 godina a njegovo bogatstvo je upravo u slojevima koji pričaju o životu kroz stoljeća. Nastao je na vrlo dinamičnom mjestu, na raskrižju europskog istoka i zapada, koje je uvijek osjetilo sve veće promjene u Europi. To je posebno došlo do izražaja u stoljećima obilježenim sukobima dviju velikih sila – Mletačke Republike i Osmanskog Carstva, kada je istočna obala Jadrana služila kao mjesto sudara neprijatelja, a upravo tada je od velike važnosti bilo da Split ima fortifikacijski sustav pomoću kojeg se može obraniti.

Ovaj završni rad predstavlja prikaz razvoja splitskog obrambenog sustava u doba jedne od najvećih opasnosti za europski kontinent. Započeti ću prikazom stanja u 14. stoljeću kada je Split bio opasan zidinama starim preko 1000 godina, dok je njegov nekadašnji *burgus*, odnosno od 15. st. *civitas nova*, ranije bio zaštićen tek suhozidom. Situacija se mijenja kada Dalmacija početkom 15. stoljeća potpada pod mletačku upravu koja, zbog straha od prodora Osmanlija, započinje mnoge graditeljske pothvate duž istočne jadranske obale, pa tako i u Splitu. Poglavlje će biti posvećeno Mletačkom kaštelu kao i Lazaretu a posebnu pažnju posvetit ću utvrđenjima 17. stoljeća – tvrđavi Gripe i bastionskom sustavu.

Tema splitskih fortifikacija u kasnom srednjem i ranom novom vijeku sustavno je proučavana o čemu svjedoče brojne knjige te znanstveni i stručni radovi. Podaci o utvrđenjima 14. stoljeća vrlo su skromni i to iz razloga jer značajnijih preinaka nije ni bilo, a najčešće se radilo o popravcima i nadogradnji već postojećih objekata. U bibliografiji, najzastupljenija su istraživanja o zdanjima iz 17. stoljeća, što je i razumljivo obzirom da tada graditeljska aktivnost naglo oživljava dolaskom opasnosti koju nosi Kandijski rat (1645.-1669.). Brojne radove o

¹ Više u: Josip Vrandečić, *Borba za Jadran u ranom novom vijeku – osmanski ratovi u venecijanskoj nuncijaturi*, Split 2013., str. 13-14

splitskim fortifikacijama napisao je Arsen Duplančić, stavljajući fokus na 17. i 18. stoljeće, a veliki doprinos dao je i Grga Novak, čija su djela nezaobilazna za proučavanje povijesti Dalmacije i Splita. Snježana Perojević fokusirala se na tvrđavu Gripe dok je Andrej Žmegač nastojao „uspostaviti što cjelovitiji katalog građevina koje odgovaraju tome pojmu“² u djelu *Bastioni jadranske Hrvatske*. Najvažniji izvor i temelj za istraživanje ovog završnog rada jest relativno nova monografija *Utvrde Splita*, koja sintetizira i predstavlja presjek dugogodišnjih istraživanja Duška Kečkemeta o splitskoj obrani, od samog nastanka grada sve do današnjeg stanja.

Cilj ovog rada je objediniti dosadašnju literaturu o splitskim fortifikacijama te sažeto i kronološki, kroz glavne odrednice, prikazati razvoj splitskog obrambenog sustava na prijelazu iz srednjeg u novi vijek. Uz to, zadatak je analizirati i povijesni kontekst podizanja tog sustava u okviru sukoba Mlečana i Osmanlija. Splitski fortifikacijski sustav promatrat će se kroz prizmu najznačajnijih utvrđenja građenih tijekom tri razdoblja – od vremena komunalne samouprave, preko prvog mletačkog doba, do razdoblja neposredne osmanlijske ugroze. Ključna pitanja ovog rada su: *Kakvo je bilo stanje splitskog obrambenog sustava u srednjem vijeku, te na koji način se prilagođava promjenama unutar načina ratovanja na prijelazu iz kasnog srednjeg u novi vijek?*

² Žmegač, Andrej, *Bastioni jadranske Hrvatske*, Zagreb 2009., str. 9.

2. Stanje splitskog obrambenog sustava u 14. stoljeću

Na prijelazu iz 3. u 4. stoljeće, car Dioklecijan podigao je raskošnu palaču s elementima utvrđenog rimskog logora, u blizini glavnog grada rimske provincije Dalmacije – Salone. Upravo iz palače grad Split vuče teritorijalni kontinuitet. Na važnosti dobiva kada u bijegu pred Avarima i Slavenima, stanovnici Salone naseljavaju carsku palaču koja prerasta u grad.³ Spočetka je stanovništvo boravilo unutar samih zidina (*urbs*), no kako se broj žitelja povećavao, već u 10. stoljeću nastaju prve kuće izvan zidova palače, i to sa zapadne strane.⁴ Tako se kroz naredna stoljeća razvilo zapadno predgrađe ili *burgus*.⁵

Novi gradski dio je do 13. stoljeća već bio izgrađen, ali zaštićen tek suhozidom (*macerie*), a širio se sve do podnožja Marjana.⁶ Jezgru Splita i dalje su uspješno branile 1000 godina stare zidine palače no ipak je bilo potrebno izvršiti određene preinake pa se početkom 14. stoljeća počinju obnavljati i nadograđivati. Tako je do 1312. godine već bio ugrađen zid od jugoistočne kule palače do mora koji se spominje u Percevalovom statutu.⁷ Iste godine načelniku se nalaže, pod prijetnjom globe, da je dužan podignuti zid sličan onome sa jugoistočne strane, a koji ima ići od Sabakova dvora do mora.⁸ Tim pothvatom se onemogućio prilaz južnom pročelju osim iz samoga grada. Problem u obrani predstavljao je novi, zapadni dio grada, čije je slabo utvrđenje predstavljalo opasnost u slučaju naleta neprijatelja. Dokaz za to bio je i lak prodor Trogirana u ratu sa Splitsanima 1243. godine kada su spalili predgrađe nakon što se urušio zid.⁹ Što se tiče sjevernog zida palače, nekadašnja glavna komunikacija, sjeverna vrata bivaju zazidana a nad njima je dograđeno krunište koje se sastojalo od dva kamena prstena na svakom zubu. Kroz njih bi se uvukla šipka koja bi se tako mogla dizati i spuštati, u svrhu obrane branitelja na hodniku zida palače. Bilo je jasno da i burgus treba opasati izdržljivijim zidinama pa je tako u statutu iz 1312. godine pisalo kako je obaveza svakog potestata dati izgraditi deset stopa zidina prema Marjanu jer će u suprotnom platiti globu.¹⁰ Izgradnjom ovih zidina oba dijela grada (*civitas nova* i *civitas vetus*) postali su zaokružena utvrđena cjelina. Stare zidine

³ Više u: Novak, Grga, *Povijest Splita*, Sv. I., Split, 1978.

⁴ Rapanić, Željko, *Od carske palače do srednjovjekovne općine*, Split, 2007., str. 190.

⁵ Andrić, Tonija, *Život u srednjovjekovnom Splitu. Svakodnevnicu obrtnika u 14. i 15. stoljeću*. Zagreb; Split: Hrvatski institut za povijest; Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu, 2019., str. 5

⁶ Toma Arhiđakon, *Historia Salonitana*. (ur. Perić, Olga; Matijević, Sokol, Mirjana; Katičić, Radoslav) Split, 2003., str. 292.; Spominje i Novak u: Novak, Grga, "Gradski bedemi, javne zgrade i ulice u srednjovjekovnom Splitu", *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 1, Split 1949., str. 103.-114.

⁷ *Statut grada Splita. Splitsko srednjovjekovno pravo* (prir. CVITANIĆ, Antun), Split 1998., V/XII, 726-727

⁸ Isto, V/XII, 726-727.

⁹ Toma Arhiđako, *Historia Salonitana*, Split, 2003., str. 292.

¹⁰ *Statut grada Splita. Splitsko srednjovjekovno pravo*, (prir. CVITANIĆ, Antun), Split 1998., V/XVIII, 257.

palače nazivane su *murus civitatis* a nove *murus burghi* te su u njima probijena Vrata od Pisture kao novi glavni ulaz u grad sa sjevera, dok se s jugozapadne strane moglo ući Vratima od mora¹¹

Veliku ulogu u prostornom formiranju grada u 14. stoljeću zasigurno je imao Splitski statut kojeg je sastavio potestat Perceval Ivanov.¹² Osim što pred potestate stavlja obvezu izgradnje utvrđenih zidina, propisivao je i razne odredbe za obranu u slučaju rata te zadatke građana. Tako primjerice stoji kako su svi splitski građani stariji od 18 godina dužni čuvati stražu, izuzev siročadi, siromaha i bijednika koji nemaju osnovne uvjete za život.¹³ Birani su predstojnici gradske straže a određivana je mjesečna plaća kao i trajanje službe.¹⁴ Uz navedeno, statutom je također kontrolirana gradnja kuća uz same zidine iz razloga da se onemogući njihovo preskakanje od strane potencijalnih neprijatelja.¹⁵ Dobro utvrđenje grada bilo je važno i zbog toga što je oružje SPLICANA u srednjem vijeku bilo oskudno, a i ono koje su imali nije bilo značajnije kvalitete.¹⁶ Radilo se uglavnom o mačevima i bodežima koji se nisu smjeli unositi u grad, osim u razdobljima rata.¹⁷

¹¹Novak, Grga, "Gradski bedemi, javne zgrade i ulice u srednjovjekovnom Splitu", *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 1, Split 1949., str. 103.-114.. 105.

¹² Perceval Ivanov, sin Ivana iz Ferma, bio je splitski potestat vješt u građanskom pravu. Tako je 1312. godine kodificirao splitsko pravo, a Statut je prihvatilo i Veliko vijeće grada Splita, uz dogovor da će po njemu upravljati nakon odlaska Percevala iz grada. Statut nije sačuvan u originalu već je poznat iz kasnijih prijepisa. Percevalov statut nazvan je *Statutum vetus* jer su kasnije nadodane nove odredbe koje se označavaju kao *Statuta noua* i *Reformationes*. Više o tome u: *Statut grada Splita. Splitsko srednjovjekovno pravo* (prir. CVITANIĆ, Antun), Split 1998., str. 27.

¹³ Isto, II/LIII, 154.

¹⁴ Kečkemet, Duško, *Utvrdje Splita*, Split, 2020.

¹⁵ *Statut grada Splita. Splitsko srednjovjekovno pravo* (prir. CVITANIĆ, Antun), Split 1998., V/XII, 726-727

¹⁶ Kečkemet, D., *Utvrdje Splita*, 38.

¹⁷ *Statut grada Splita. Splitsko srednjovjekovno pravo* (prir. CVITANIĆ, Antun), Split 1998., V/XCII, 383.

3. Prvo mletačko doba 1420. – 1600. – povijesni kontekst i nova utvrđenja

3.1. Mletačko osvajanje Dalmacije

Borbe između Mletačke Republike i *Schiavona* s istočne obale Jadrana trajale su već stoljećima unazad, u razdobljima s većim ili manjim intenzitetom.¹⁸ Uporni u nastojanju da se domognu istočnog Jadrana i prošire svoj *Stato da Mar*, Mlečani uviđaju priliku početkom 15. stoljeća kada traju unutarnje borbe za vlast na hrvatsko – ugarskom prijestolju. U cijelom tom sukobu profitirala je Venecija nakon što joj je Ladislav Napuljski 1409. godine prodao sva svoja prava na Dalmaciju za 100 000 dukata.¹⁹ Mlečani će negdje naići na otpor dok će ih drugamo građani dočekati raširenih ruku nadajući se da će ih zaštititi od samovolje lokalnih plemića. Splitski se 1420. godine odlučuju predati no uz određene uvjete koji će im uglavnom biti priznati, pa je uspostavljena nova vrhovna vlast, a splitsko Veliko vijeće je podvrgnuto Veneciji.²⁰ Time je započela mletačka uprava nad Splitom koja će trajati gotovo četiri stoljeća, a u tom periodu izgrađene su mnoge bitne i prepoznatljive strukture koje će ostaviti trajni pečat na izgled grada. U gradovima pod svojom upravom gradili su kaštele kao simbole svoje vlasti.

3.2. Mletački kaštel

Mletački utjecaji na Split najvidljiviji su u urbanističkoj slici grada. Preuzimanjem uprave u Dalmaciji, Mlečani započinju rad na obnovi i jačanju fortifikacija želeći se zaštititi od sve bližih prodora Osmanlija., no izgleda kako to nije bio jedini motiv. Iako je prvotno dogovoreno da se nikakve kule i utvrde neće graditi kao dokaz da Venecija neće vladati silom, nekoliko mjeseci nakon predaje 1420. godine, Splitski su navodno molili dužda da sagradi kaštel zbog sigurnosti grada.²¹ Izglednije je zapravo, da su Mlečani izmislili taj razlog kako bi prekrili pravi, a to je da, u slučaju pobune i napada Splitskana, imaju sigurno uporište za obranu.²² Kaštel je ipak podignut iako tada još nije postojala tolika ugroza od Turaka kao što će biti slučaj kasnije, a to je samo dokazalo nepostojanje autonomije dalmatinskih gradova.

¹⁸ Ćoralić. Lovorka, *Venecija – Kraljica mora s lagunarnih sprudova (Povijest Mletačke Republike)*, Meridijani, Samobor, 2004., str. 41.44. Više o borbi Mlečana za Jadran vidi u: Lane, Friedrich, *Povijest Mletačke Republike*, Zagreb, 2007., str. 37.-45.

¹⁹ Isto

²⁰ *Zlatna knjiga grada Splita*, Sv. I., Prir. Gligo, Vedran.; Berket, Marin; Rismondo, Vladimir; Šimunković, Ljerka, Split, 1996., str. 80.-81.

²¹ Isto, 122.-123.

²² Andrić, T., *Povijest Splita u srednjem vijeku*, Udžbenik za studente, Zagreb – Split 2020., str. 49.

Mletački kaštel izgrađen je na samom jugoistoku novog grada, na mjestu gdje se nalazio samostan Sv. Klare koji je zbog kaštela morao biti premješten.²³ Od donošenja odluke o izgradnji 1420. do dovršetka, prošlo je dvadesetak godina. Smatra se da je dovršen između 1435. i 1441. godine na temelju dukale koja naređuje uvoz svega potrebnog za opskrbu kaštela.²⁴ Uz to, 1441. su također imenovani kaštelani većih dalmatinskih gradova te definirane njihove službe.²⁵ Kaštel je građen u obliku nepravilnog peterokuta, a samo jugoistočni kut nije imao kulu. Na sjeverozapadu su se nalazile dvije manje osmerokutne kule koje su bile toliko blizu da su se gotovo spajale, a na jugozapadu je po svemu sudeći, stajala četverokutna kula koja je nedugo nakon gradnje porušena. Naime, na planu grada Santinija²⁶ iz 1666. godine, na spoju zapadnog i jugozapadnog zida vidljiv je uvučeni, odsječeni ugao čiji zidovi strše prema van, zidovi nekadašnje kule.²⁷ Obzirom da je kaštel namijenjen obrani s mora, pošto je sve do Lepanta 1571. godine osmanska opasnost bila ozbiljnija na moru nego na kopnu, bilo bi čudno za pretpostaviti da na cijeloj južnoj strani nije bilo niti jedne kule. S druge strane, kule i debeli zidovi među njima na sjeveru pokazuju kako je, unatoč suprotnoj tvrdnji, kaštel izgrađen da bi kontrolirao grad.²⁸

Njegov najvažniji dio bila je Velika kula (sjeverna kula, *Turjun*) pravilnog osmerokutnog tlocrta, koja se prostirala na četiri kata. Na najstarijoj slici Splita, onoj Jeronima di Santacrocea koja prikazuje Sv. Dujma kako u ruci drži model grada, prvi i zadnji put se vidi krov ispod kojega je mašikul nad trostrukim konzolama. Također, istočno od ulaznih vrata smještenih na jugu vidi se konzola koja je vjerojatno služila kao nosač pokretnog mosta za ulazak u kulu.²⁹ Na sjevernoj strani kule bili su uklesani grbovi velikaša koji su sudjelovali u gradnji kaštela, isto kao i neizostavan simbol - mletački lav,³⁰ no reljefi su otučeni u 20. stoljeću a kula i danas dominira tzv. Voćnim trgom. Ulazna vrata kaštela bila su flankirana velikom kulom i s istoka

²³ Kečkemet, Duško, *Kulturna i umjetnička baština Dalmacije I: izabrani radovi*, Split 2004., str. 238.

²⁴ *Zlatna knjiga grada Splita*, I., 178.-181.

²⁵ Kečkemet, D., *Kulturna i umjetnička baština Dalmacije I*, 238

²⁶ Giuseppe Santini bio je kapetan u mletačkoj vojsci i vojni inženjer, zbog čega se i našao u Dalmaciji između 1666. i 1668. godine. Najviše je boravio u Splitu a služio je u mletačkoj vojsci, vjerojatno kao fortifikator, na novim splitskim bedemima. Za sobom je ostavio mapu crteža i tlocrta dalmatinskih gradova koji su od višestruke vrijednosti jer su nacrtani mnogo točnije i detaljnije nego ostali crteži iz tog vremena. Posebice je, za urbanistički razvoj Splita važan tlocrt Splita i njegove bliže okolice, koji prikazuje novi pojas obrambenih bastiona, isto kao i tvrđave Gripe te Bačvice. Više u: Kečkemet, D., *Kulturna i umjetnička baština Splita*, str. 333.-335.

²⁷ Isto, 244.-245.

²⁸ Marasović, Katja, „Mletački kaštel u Splitu: izgradnja i preobrazbe“ *Prostor*, br. 20, Zagreb 2012., str. 254.

²⁹ Isto, 255.

³⁰ Isto

manjom, također osmerokutnom, a povezivao ih je zid koji je bio niži i tanji od okolnih.³¹ Na južnoj strani prema moru, obnovljen je već postojeći zid³² spomenut u statutu iz 1312. godine, čija je uloga zatvaranje južnog pročelja. Pružao se od jugozapadnog ugla kaštela sve do mora, a završavao je zupčastim kruništem. Do središnjeg dvorišta dolazilo se prolazom od ulaznih vrata na sjeveroistoku, dok su ostatak unutrašnjosti uz zidove zauzimale zgrade koje su služile kao stanovi za posadu i skladišta.³³

Mletačka uprava na čelo Kaštela postavila je kaštelana koji je u njemu stalno obitavao i čuvao grad. Kaštelan je bio vrlo važna osoba jer osim što je bio zadužen za Kaštel, bio je i vojni zapovjednik njegove posade, te je često istovremeno obavljao dužnost kamerlenga, tj. financijskog nadzornika svih dohodaka u gradu. Uz to, nerijetko je bio i zamjenik gradskog kneza.³⁴ U Kaštelu je također živjela posada od 15 vojnika, koja se 1534. godine smanjila na tek njih 10 pošto najveća opasnost od Osmanlija više nije dolazila sa mora već iz splitskog zaleđa.³⁵ Naoružanje je bilo jednako slabo kao ljudstvo. Da je nedostajalo svega potvrđuje u izvještaju iz 1559. godine mletački sindik Antun Diedo: „U njemu (kaštelu) ne nalazi se nikakva vrsta streljiva, osim šest ili sedam topova, kojima su ležaji i kotači truli, te se ne mogu upotrebljavati...“³⁶ Loša opskrba Kaštela od strane Mlečana kao i činjenica da su Turci usmjerili ratne akcije na kopno rezultirale su gubitkom njegove važnosti.

Valja spomenuti i kako je Kaštel utvrda srednjovjekovnog tipa koja nije prilagođena novom načinu ratovanja. Naime, dolaskom novog vijeka započinje vojna revolucija koju su Mlečani znatno bolje iskoristili od Osmanlija. Pojava vatrenog oružja zahtijevala je gradnju bastionskih utvrđenja otpornijih na udare topovskih kugli, a više pažnje posvećuje se razvoju logistike i vojnoj organizaciji.³⁷ Srednjovjekovne utvrde za cilj su imale spriječiti uspon napadača, stoga su građeni visoki, okomiti zidovi pojačani kulama. Od 15. stoljeća mijenja se način ratovanja, a time i način gradnje zidina jer njihova glavna funkcija više nije zaustavljanje ljudi već vatrenog oružja. Stoga se mijenja njihov izgled – grade se nakošene, niže, ali deblje zidine ispunjene zemljom. Više nisu pojačane visokim kulama već šiljastim bastionima koji flankiraju

³¹ Kečkemet, D., *Kulturna baština Dalmacije*, 247.

³² Kečkemet, D., *Utvrde Splita*, 66.

³³ Isto, 67.

³⁴ Marasović, K. „Mletački kaštel u Splitu“, 254.

³⁵ Kečkemet, D., *Kulturna baština Dalmacije*, 249.

³⁶ Isto

³⁷ Vrandečić, J., *Borba za Jadran u ranom novom vijeku – osmanski ratovi u venecijanskoj nuncijaturi.*, 13.

ranjiva mjesta i stvaraju mrtve kutove pod zidom, te izlaze u prostor i tako drže napadače podalje od zidina.³⁸

3.3. Osmanska napredovanja na području Dalmacije

Od druge polovice 15. stoljeća na prostoru Dalmacije dolazi do neprestanih osmanskih pljačkaških upada koji su za cilj imali demoralizaciju stanovništva te iscrpljivanje gospodarstva i ometanje svakog aspekta normalnog života. Znak za uzbunu bio je pad Bosne 1463. godine, a prve turske provale na području Hrvatske javile su se već 1467. godine međutim to su još bile manje provale.³⁹ Postupno one postaju sve češće i bivaju sve bliže samim gradskim bedemima dalmatinskih gradova. Dalmatinci su bili prisiljeni tražiti pomoć od Venecije pa je ona poslala pomoć Zadru i Šibeniku te 1468. godine odredila posebnog providura.⁴⁰ Unatoč tome provale su se nastavile a situacija se dodatno pogoršala nakon 1471. godine kada su Turci osvojili Počitelj jer je to bila uvertira za osvajanje cijele Hercegovine. Prvo je palo područje između Neretve i Cetine a konačan pad dogodio se 1482. predajom Herceg Novog.⁴¹ Godine 1493. na Krbavskom polju ban Derenčin također doživljava poraz koji je značio posljednji samostalni pokušaj odupiranja od strane hrvatskog plemstva. Nepovoljna situacija se samo pogoršavala, 1499. godine nakon dvadesetogodišnjeg mira između Turske i Venecije dolazi do sukoba u kojem Turci provaljuju u mletačku Dalmaciju i osvajaju Makarsku sa čitavim svojim primorjem. Nakon toga Turci dolaze do većih primorskih gradova Splita, Šibenika, Zadra, Nina i Trogira. Godine 1502. godine Venecija i Turci ponovno sklapaju mir, a godinu kasnije sklapa ga i ugarsko-hrvatski kralj Vladislav Jagelović.⁴² Unatoč miru osmanske čete su i dalje bile prisutne te je postojala konstantna opasnost za dalmatinske gradove u unutrašnjosti a često je dolazilo do pljački. Od 1516. godine počinju još veći problemi. Tada umire kralj Vladislav koji za sobom ostavlja sina koji ima samo 10 godina, dok, s druge strane 1520. godine sultanom postaje Sulejman Veličanstveni. Godine 1521. predaje se Knin, a nakon njega i Skradin pa Turci dolaze sve do Klisa koji ipak odolijeva napadu pod vodstvom Petra Kružića, no obrana nije bila dugog vijeka. Nakon bitke na Mohačkom polju 1526. sultan ulazi u Budim, tada

³⁸ Vrandečić, Josip, Vojna revolucija u Dalmaciji: Obrambeno graditeljstvo alla moderna. *Službeni vjesnik Vojnog Ordinarijata u Republici Hrvatskoj*, Godina XXIV, No. 3, 2021., str. 400.

³⁹ Raukar, Tomislav, Hrvatska na razmeđu XV. i XVI. stoljeća. *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*, Vol 17, No.1, 1990., str. 8.

⁴⁰ Novak, G. *Prošlost Dalmacije*, 162.

⁴¹ Isto, 163.

⁴² Isto,

počinju sve snažniji prodori prema moru i tako Klis ostaje izoliran od preostalih hrvatskih posjeda te se konačno, nakon smrti Petra Kružića 1537. godine i on predaje.⁴³

Za Split je to značilo veliku opasnost jer su mu *Turci ante portas*, a 1571. godine za vrijeme Ciparskog rata⁴⁴ pada i Solin. Pustošenja i paljenja u splitskom distriktu od strane turskih četa bila su učestala, a provale iz susjednog Bosanskog sandžaka gotovo svakodnevne.⁴⁵ Situacija je za Split još nepovoljnija ako znamo da su izgubili rijeku Jadro, koja je bila izvor pitke vode a s njom i solinske mlinice.⁴⁶ U takvom stanju, zapovjednik mletačke vojske u Dalmaciji Camillo Orsini predlaže da se grad napusti, a nakon što je to Senat odbio naređuje rušenje crkve Svetog Križa u zapadnom predgrađu Varoš, kako ne bi postala turskom utvrdom.⁴⁷ Njegov prijedlog i nije bio neutemeljen pošto je Split u 16. stoljeću bio jedan od najslabije branjenih gradova u Dalmaciji. Branile su ga antičke zidine Dioklecijanove palače, već oronule i neotporne na topovsku paljbu, jednako kao i stoljeće i pol stare renesansne zidine na zapadu grada. Osmanskim osvajanjem utvrda na Klisu, Solinu i Kamenu više nije bio zaštićen ni prilaz gradu s istočne i sjeverne strane. Jedino je još na zapadnom ulazu u grad stajala kula uz samostan i crkvu Sv. Ante na Poljudu, no prijetnja sa zapadne strane svakako je bila najmanja.⁴⁸ Nije pomoglo ni to što se okolno stanovništvo zbog straha razbježalo pa je sve zajedno pridonijelo depopulaciji grada i smanjenju mogućnosti njegove obrane. Tada je formiran novi sandžak sa sjedištem u Klisu, a obuhvaćao je Dalmaciju od Krke na jugu, Drniš, Vrliku i Sinj, te u Bosni Livno. Godine 1571. turska vojska iz Kliškog sandžaka provaljuje na područje Split ali ga ne uspijeva osvojiti.⁴⁹ Zbog neuspjeha u Ciparskom ratu Turci su morali vratiti Veneciji područja u Dalmaciji no odbili su vratiti utvrde u Solinu i Kamenu. Od tada te za vrijeme Drugog turskog rata (1593.-1606.)⁵⁰ osmanska se vojska fokusirala na Podunavlje a Hrvatska

⁴³ Isto, 167.

⁴⁴ Ciparski rat vođen je od 1570. do 1573. godine između Osmanskog Carstva i Mletačke Republike, na čiju se stranu uključila koalicija kršćanskih država pod imenom Sveta Liga. Rat je vođen na Cipru, u Egejskom moru, Boki Kotorskoj, ali i u Dalmaciji, gdje je osmanska vojska došla nadomak primorskih gradova i osvojila strateški značajne utvrde poput Kamena i utvrde Zemunik. Najveća bitka odvila se kod Lepanta 1571. godine, u kojoj je kršćanska vojska odnijela pobjedu, no krajnji ishod rata svakako je ostao nepovoljan za Mlečane. Više o Ciparskom ratu vidi u: Ćoralić. Lovorka, *Venecija – Kraljica mora s lagunarnih sprudova (Povijest Mletačke Republike)*, Meridijani, Samobor, 2004., str. 138.-141.

⁴⁵ „Povijesni kontekst Marulićeve Judite: Split krajem 15. i početkom 16. st.“, u: *Marulić, Judita (1501. – 1521. – 2021.)*, Zbornik radova sa znanstveno-stručnog skupa, str. 48.

⁴⁶ Andrić, T., *Povijest Splita u srednje vijeku*, 63.

⁴⁷ Novak, G. *Prošlost Dalmacije*, 168.

⁴⁸ „Povijesni kontekst Marulićeve Judite: Split krajem 15. i početkom 16. st.“, u: *Marulić, Judita (1501. – 1521. – 2021.)*, str. 48

⁴⁹ Isto, 169.

⁵⁰ Drugi turski rat naziv je za ratni sukob koji se vodio između Habsburške Monarhije i Osmanskog Carstva od 1593. do 1606. godine. U ovom ratu Osmanlije su osvojili Eger i Kanižu te osnovali dva nova pašaluka. Rat je

je svedena na „ostatke ostataka“ kada je 1606.godine zaključen Žitvanski mir između Habsburške monarhije i Osmanskog Carstva.⁵¹

3.4. *Kamen*

Na istočnoj granici splitskog područja uzdiže se vrlo nepristupačna klisura, visine 15 metara, koja svojim prirodnim oblikom izgleda kao neosvojiva utvrda.⁵² Ta prirodna utvrda nazvana je Kamen te je branila istočni dio splitske općine. Prvo su Splićani, a zatim i Turci na tom mjestu podigli malo utvrđeno naselje, no iako je najvažniju ulogu imao za mletačko – turskih ratova u 16. i 17. stoljeću, lokalitet se spominje i mnogo prije, već u 13. stoljeću.⁵³ Tada je riječ vjerojatno bila o skromnoj utvrdi, ako je uopće i postojala, jer je greben sam za sebe služio u tu svrhu, no od 16. stoljeća i početka Turske opasnosti, Kamen dobiva na važnosti pa se gradi manja utvrda i nekoliko kuća za stanovanje posade.⁵⁴ U novim okolnostima postaje mjesto s kojeg se može nadzirati i braniti cijela istočna granica splitske komune, dok u isto vrijeme služi kao mjesto za zaklon seljaka koji su obitavali u okolici.⁵⁵ U to doba strateška važnost Kamena je bila posebno značajna pošto utvrda na Gričama još nije bila izgrađena pa grad nije bio branjen s istoka. Kada Osmanlije osvajaju Klis 1537. godine, napadi i pljačke u Splitsko polje postaju sve učestaliji, a Kamen tu odigrava ključnu ulogu kao jedino utvrđenje na sjeveroistočnom ulazu u splitsku komunu, dok je sa sjeverozapadne strane stajala kula u Solinu.⁵⁶

Iako je Kamen smatran neosvojivom utvrdom, ipak je pao u ruke Osmanlija 21. srpnja 1571. godine, na početku Ciparskog rata, i to, po svemu sudeći, izdajom.⁵⁷ Naime, splitski knez Andrea Michieli navodi kako se posada talijanskih stražara predala bez konkretnog razloga, iako Osmanlije pri opsadi čak nisu posjedovali ni artiljeriju.⁵⁸ Od tada je splitsko područje znatno smanjeno i svakodnevno ugrožavano. Osmanlije su itekako bili svjesni značaja novostečenog položaja kojeg su, kroz iduća desetljeća, još bolje utvrdili, a čak su podigli i

završio *statusom qou* i potpisivanjem Žitvanskog mira, kojim su Habsburgovci prestali plaćati sultanu godišnji danak. Više u: Novak, G. *Prošlost Dalmacije*, 169.

⁵¹ Isto

⁵² Kečkemet, D., *Splitska utvrda Kamen. Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, Split, 1980., br. 22, 120-136.

⁵³ Toma Arhiđakon, *Kronika*. (Preveo: Rismondo, Vladimir) Split, 1960., str. 202.

⁵⁴ Kečkemet, D., *Utvrdne Splita*, 119.

⁵⁵ Isto

⁵⁶ Isto

⁵⁷ Novak, G., *Prošlost Dalmacije*, 195.

⁵⁸ Ljubić, Šime, *Listine o odnošajih između južnoga slavenstva i Mletačke republike*. Knj. I-X, Zagreb, 1868.-1893., IV, str. 130.

džamiju.⁵⁹ Naselje je bilo ograđeno niskim obrambenim zidom, a na istočnome i zapadnome kraju nalazila se po jedna četverostrana kula.⁶⁰

Na početku Kandijskoga rata godine 1647., Leonardo Foscolo osvaja utvrde na Kamenu i Solinu, a godinu dana nakon vraća i Klis pod mletačku vlast.⁶¹ Tada odlučuje porušiti i spaliti utvrdu na Kamenu kako se Osmanlije ne bi mogle ponovno utaboriti unutar nje.⁶² Unatoč tome, ostali su stajati zidovi kuća koji su, u godinama koje su slijedile, obnovljeni te su poslužili kao mjesto zaklona za okolne stanovnike.⁶³ Iako Kamen više nije postojao kao utvrđenje, život na njemu je opstao. Nakon svršetka Kandijskoga rata 1669. godine, Osmanlije gube svako pravo na klisuru, koja je svakako već godinama bila u mletačkom posjedu.⁶⁴ Od tada se počinje razvijati novo naselje, ali ne više na klisuri, već pod njom, sa sjeverne strane, gdje postoji i danas.⁶⁵

3.5. Kula u klausturu samostana Sv. Ante na Poljudu

Na sjeverozapadnom predjelu splitskog poluotoka, uz zapuštenu crkvicu Sv. Marije, franjevci u 15. stoljeću podižu samostan.⁶⁶ Česte provale Turaka nagnale su franjevce da u klausturu podignu visoku kulu, koja bi služila kao mjesto za zaklon u slučaju napada. Riječ je o primjeru renesansne kule sagrađene najvjerojatnije 1538. godine, u vrijeme kada je pregrađena utvrda na Glavičinama.⁶⁷ Kula spada u kategoriju prebastionskih utvrda (kao Mletački kaštel).⁶⁸ Kvadratnog je tlocrta, građena od klesanog kamena, bez otvora u prizemnom dijelu koji izlazi u dvorište. Završni kat je izbačen i na njemu se ističe sačuvani mašikul⁶⁹ na kamenim konzolama, kao i nekoliko manjih prozora.

Postoji jedna legenda vezana uz ovu crkvu, točnije uz sliku koja se u njoj nalazila. Naime, Turci su za jednog napada na Split ušli i u crkvu na Poljudu s ciljem da je opljačkaju i poruše.

⁵⁹ Rapanić, Željko; Katić, Lovre, *Prošlost i spomenici Solina*, Solin, 1971., str.119.

⁶⁰ Kečkemet, D., *Utvrde Splita*, 123.

⁶¹ Isto

⁶² Novak, G., *Prošlost Dalmacije*, II., 222.

⁶³ Kečkemet, D., *Utvrde Splita*, 124.

⁶⁴ Isto

⁶⁵ Isto, 125.

⁶⁶ Isto, 306.

⁶⁷ Glavičine je naziv za uzvisinu u neposrednoj blizini Splita, na kojoj je bila sagrađena manja utvrda, tzv. Turska kula. Više vidi u: Kečkemet, D., *Utvrde Splita*, Split, 2020., 302-305.

⁶⁸ Isto, 306.

⁶⁹ Konzolna galerija na vrhu bedema ili kule s otvorima za obranu bacanjem kamenja ili izlivanjem užarenih tekućina na neprijatelja. Vidi u: Andrić, T., *Povijest Splita u srednjem vijeku*, 62

Na zidu je stajala slika koja je prikazivala crkvene dužnosnike, zagovornike Marijina bezgrešna začeca, između ostalog i proroka Muhameda s turbanom na glavi. Legenda kaže da su Turci, kada su vidjeli svog proroka na slici odlučili poštedjeti samostan.⁷⁰ Iako se radi o legendi, samostan zaista nije pretrpio razaranja i štetu.

4. Drugo mletačko doba: Fortifikacije u 17. stoljeću

4.1. Lazaret

Početak novog vijeka označio je uspon kolonijalnih sila koje su jednako uspješne postajale i u trgovini. S druge strane, Osmansko Carstvo sve se više primicalo zapadu i osvajalo značajne teritorije na Mediteranu. Te su činjenice zadavale velike brige Veneciji, čiji je glavni izvor privrede oduvijek bila trgovina. Srećom po njih, Osmansko Carstvo se nikada nije razvilo u veliku pomorsku silu, a Mlečani su mogli mirnije spavati nakon Lepantske bitke⁷¹ 1571. godine.

Većina osmanske trgovine odvijala se karavanama koje su s istoka robu donosile do istočne obale Jadrana, odakle bi se ona dalje brodovima prevozila u Veneciju.⁷² Roba se na galijske prekrcavala u skelama, a zbog sve češćih epidemija kuge tražio se način da se cijeli taj proces obavi što sigurnije jer su kužne epidemije znale gotovo prepoloviti stanovništvo dalmatinskih gradova.⁷³ Kao prevencija uvedena izolacija trgovaca i robe u trajanju od četrdeset dana, po čemu se i zove karantena, i to prvo u Dubrovniku pa kasnije i u drugim gradovima. Mletački Židov Danijel Rodriga, koji je imao iskustva u trgovini s Osmanskim Carstvom, u Splitu je vidio potencijal za glavnu mletačku tranzitnu luku te predložio izgradnju lazareta. Plan je u konačnici odobren, a s radom je lazaret počeo 1592. godine. Pošto je promet s godinama rastao, došlo je do potrebe za njegovim proširenjem pa se nadograđivao čak tri puta: 1600., 1625. i 1626. godine⁷⁴

⁷⁰ Andrić, T., *Povijest Splita u srednjem vijeku*, 63.

⁷¹ Lepantska bitka odvila se 7. listopada 1571. godine između Mletačke Republike i Osmanskog Carstva. Bila je to najvažnija bitka za Ciparskog rata i jedna od najvećih pomorskih bitaka uopće, u kojoj se borilo blizu pet stotina galijskih bitaka. Bitka je završila velikom pobjedom Svete Lige predvođene Mletačkom Republikom, no krajnji ishod rata za njih je ipak bio nepovoljan. Vidi u: Čoralić. Lovorka, *Venecija – Kraljica mora s lagunarnih sprudova (Povijest Mletačke Republike)*, Meridijani, Samobor, 2004., str. 140.

⁷² Kečkemet, D., *Kulturna i umjetnička baština Dalmacije*, 352.

⁷³ Isto

⁷⁴ Kečkemet, D., *Utvrde Splita*, 99.

Splitski lazaret izgrađen je u luci, van zidina pred istočnim pročeljem Dioklecijanove palače. Bila je to monumentalna građevina površine od približno 10 000 m², dugačka više od 200 metara.⁷⁵ Sklop je bio sačinjen od pet velikih dvorišta od kojih je svaki bio okružen zgradama, prizemnicama i jednokatnicama pa pogled na zidine palače nije bio zaklonjen. Građevine su bile namijenjene za različite svrhe – od skladišta robe i hrane, do stanova za upravitelja i stražu. Postojali su i veliki bazeni u kojima bi se raskuživala roba, kao i parlatoriji u kojima su osobe u karanteni mogle razgovarati s osobama iz grada u sigurnim uvjetima.⁷⁶ Lazaretom je upravljao prior koji bio član splitskog plemstva, a uz brigu o lazaretu bio je zadužen i za zdravstvenu sigurnost.⁷⁷

U kontekstu ovog rada najvažnije je spomenuti utvrđenje samog lazareta. Izgradnja bastionskog sustava u 17. stoljeću obuhvatila je i lazaret, no u vrijeme nastanka našao se izvan zidina. To je uvjetovalo dobro utvrđenje, prvo zbog izolacije grada od kuge, potom zbog sve opasnijeg nadiranja Osmanlija. Sagrađeni su čvrsti zidovi te kule kojih je ukupno bilo pet.⁷⁸ Od toga su se tri nalazile s južne, morske strane koja je do tada bila branjena jedino jugozapadnom kulom mletačkog Kaštela. Lazaret je s jugoistoka branila kula uz koju se nalazio vrt. Vjeruje se da je sagrađena 1600. godine, međutim nakon što se lazaret našao unutar novih zidina u 17. stoljeću, izgubila je svoju svrhu pa je 1696. godine dana na korištenje kapucinima kao hospicij. Zato je nazvana kapucinska kula.⁷⁹

Po sredini južnih zidina stajala je nepravilna peterokutna kula. Pretpostavlja se da je prvenstveno služila za nadgledanje lazareta zbog opasnosti od krađe robe, a to potvrđuje i njezin tlocrt koji je istureniji od ostalih građevina i zidova.⁸⁰ Nasuprot njoj, dakle po sredini sjevernih zidina nalazila se jedna trokatna kula.⁸¹ Jugozapadna kula, iako mala, najistaknutija je na jednom planu iz 1817. godine.⁸² Postoji podatak iz 1605. godine koji požuruje uređenje kule „koja je od izuzetne važnosti za čuvanje roba.“⁸³ O ovoj kuli postoji najviše informacija

⁷⁵ Perojević, Snježana, „Izgradnja lazareta u Splitu“, *Prostor : znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam*, Vol. 10 No. 2(24), 2002., str. 122.

⁷⁶ Kečkemet, D. *Kulturna i umjetnička baština Dalmacije*, 357.

⁷⁷ Isto, 358.

⁷⁸ Kečkemet, D., *Utvrde Splita*, 99.

⁷⁹ Isto

⁸⁰ Perojević, S., „Izgradnja lazareta u Splitu“, 125.

⁸¹ Kečkemet, D., *Utvrde Splita*, 100.

⁸² Radi se o prikazu plana lazareta arhitekta i konzervatora Vicka Andrića. Plan vrlo detaljno prikazuje dvorišta i sve prostorije lazareta. Vidi u: Kečkemet, D., *Utvrde Splita*, 483.

⁸³ Perojević, S., „Izgradnja lazareta u Splitu“, 127.

pošto su u nju smješteni generalni providuri za boravka u Splitu pa je po tome i nazvana *Generalat* krajem 17. stoljeća.⁸⁴ Imala je tri kata u kojima su bili stanovi (za providura), skladišta te konjušnice, a služila je kao skladište soli, kao stan upravitelja, a naposljetku i kao zatvor.⁸⁵ Kečkemet čak navodi kako je u njoj bilo sjedište splitskih masona.⁸⁶ Lazaret je s kopna štitila kula na sjeveroistoku koja je zabilježena na crtežu G.B. Giovannizija iz 1787. godine, a koju je činilo prizemlje i tri kata te je znatno nadvisivala okolne građevine.⁸⁷ Prva funkcija bila je smještaj osmanskih pratitelja karavana, a kasnije, kada je takva trgovina oslabila, iz sigurnosnih razloga pozatvarani su svi prozori te je srušen most pred njenim ulazom, pa je služila za raskuživanje robe, i u konačnici, kao zatvor.⁸⁸

Zlatno doba trgovine u Splitu početkom 17. stoljeća, naglo je zamrlo dolaskom Kandijskog rata.⁸⁹ Tih par desetljeća nestalo je prometa u lazaretu koji je bio napušten i devastiran jer je služio za smještaj vojske.⁹⁰ Uz to, njegov krajnje istočni dio srušen je zbog gradnje novih zidina. Po završetku rata 1669. godine stari trgovinski odnosi pokušavaju se ponovno uspostaviti, međutim nikada više neće dosegnuti razinu koju su imali prije. Tu je profitirala Dubrovačka Republika koja je preuzela dio prometa.⁹¹ Zbog smanjene važnosti samog lazareta u njegovoj trgovinskoj namjeni, on preuzima razne druge uloge kroz iduća dva stoljeća. Do 19. stoljeća će u potpunosti izgubiti svoju prvotnu ulogu, a u prvoj polovici 20. stoljeća bit će preuređen u zatvor. Lazaret je u potpunosti porušen nakon Drugog svjetskog rata u kojemu je stradao za vrijeme bombardiranja Splita.⁹²

4.2. Stanje obrambenog sustava na početku 17. stoljeća

U prvoj polovini 17. stoljeća Split se našao u vrlo nepovoljnoj situaciji. Za vrijeme Ciparskog rata znatno je smanjeno slobodno splitsko područje, unatoč mletačkim uspjesima

⁸⁴ Kečkemet, D., *Utvrde Splita*, 101.

⁸⁵ Isto, 100.-102.

⁸⁶ Isto, 100.

⁸⁷ Isto

⁸⁸ Isto, 101.

⁸⁹ Kandijski rat vođen je od 1645. do 1669. godine a osmanski cilj je bio stjecanje vlasti nad otokom Kretom (Kandija). Vojne operacije vođene su oko samog otoka Krete, ali i u Egejskom moru te na istočnoj obali Jadrana. Rat se vrlo dobro osjetio i u Dalmaciji odnosno Splitu, kojega su Turci nakratko i zauzeli. Rat je završen osmanskim zauzimanjem Krete 1669. godine, a mirovnim ugovorom uspostavljena je linija razgraničenja (linea Nani) kojom su Mlečani proširili stečevine u okolici Splita i Klisa, ali su Osmanlije povratile većinu utvrda u zadarsko-šibenskom zaleđu. Više u: Ćoralić. Lovorka, *Venecija – Kraljica mora s lagunarnih sprudova (Povijest Mletačke Republike)*, Meridijani, Samobor, 2004., str.146.-148.

⁹⁰ Perojević, S., „Izgradnja splitskog lazareta“, 131.

⁹¹ Isto

⁹² Kečkemet, D., *Kulturna baština u Dalmaciji*, 362.

kod Lepanta. Već od prije Osmanlije su u svojim rukama držale značajnu obližnju utvrdu Klis, a završetkom rata Split je izgubio i utvrde u Solinu i na Kamenu. Uz to, ostao je bez velikog dijela okolnih obradivih polja, pašnjaka i maslinika.⁹³

Osim teritorijalnih gubitaka, Split u novo stoljeće ulazi izrazito loše branjen. Zidine Dioklecijanove palače koje su u starom vijeku imale status sigurnih, čvrstih bedema, dolaskom novog vijeka i vatrenog oružja⁹⁴ ostaju gotovo beskorisne. Povećanjem razorne moći, preciznosti i daljine doseg, u slučaju napada topovima s obližnjeg brežuljka Gripe na istoku, zidine ne bi imale nikakve šanse. Osim toga, problem su predstavljale brojne građevine uz bedeme, jer iako je već 1572. godine bila zabranjena gradnja kuća pod njima, ona se nikada nije do kraja ispoštovala.⁹⁵ O tom problemu pisao je knez Giacomo Contarini mletačkoj vladi 1615. godine govoreći kako: „ostali mogu, kad god hoće, i koliko god hoće, da se uspu na bedeme jer nema više od korak i po visine od spomenutih vrtova do vrha bedema.“⁹⁶ Generalni providur Alvise Zorzi donekle je poboljšao situaciju kada je 1629. godine dao srušiti dio građevina uz bedeme, a zazidati otvore na onima koje su imale otvore u zidinama.⁹⁷

Ni obrambeni pojas na jugu grada nije bio posebno reprezentativan, no obzirom da velika opasnost s mora više nije ni postojala, to nije bilo od presudne važnosti. Jugoistočnim dijelom burgusa dominirao je Kaštel, međutim jedina kula koja je izgrađena s južne strane bila je porušena u 17. stoljeću. Također su postojale tri kule na južnom zidu Lazareta, no one su više služile nadzoru nego što im je bila obrambena funkcija. Južno pročelje palače, tj. otvori njegova kriptoportika, do 17. stoljeća već su bili zazidani.⁹⁸

Što se tiče sjeverne i zapadne strane grada, obrambene strukture su bile izrazito nehomogene. Niz kula stajao je na tom potezu, antičkih i srednjovjekovnih, ali većina njih nije imala gotovo nikakvog značaja. Čak postoji podatak iz 1635. godine koji govori kako su se srušile trošne zidine na zapadu, za nevremena, u naletu vjetra.⁹⁹ Neke su smetale u obrani, uz to su zahtijevale veći broj vojnika za obranu kojih je ionako nedostajalo¹⁰⁰ jer se stanovništvo smanjivalo

⁹³ Isto, 270.

⁹⁴ Vidi str. 7.

⁹⁵ Kečkemet, D., *Utvrde Splita*, 139.

⁹⁶ Novak, G., *Povijest Splita*, 420.

⁹⁷ Duplančić, Arsen, , *Splitske zidine na nacrtima iz 17. i 18., stoljeću*, Zagreb 2007., str. 9.

⁹⁸ Piplović, Stanko, „Razaranje povijesne jezgre Splita u Drugom svjetskom ratu“. *Kulturna baština*, Split, 1984., br. 15, str. 126.-134.

⁹⁹ Duplančić, Arsen, *Splitske zidine na nacrtima iz 17. i 18., stoljeću*, str. 9.

¹⁰⁰ Kečkemet, D., *Utvrde Splita*, 143.

učestalim epidemijama kuge ili bijegom na obližnje otoke u strahu od rata. Sve to nagnalo je generalnog providura Zorzija 1629. godine da sruši sedam kula, i tim materijalom ojača one preostale.¹⁰¹

O katastrofalnom stanju splitske obrane govore nam i brojna izvješća raznih činovnika već od početka 16. stoljeća u kojima se utvrde karakteriziraju veoma zastarjelima i slabima, te se konstantno moli za pomoć pri obnavljanju starih, ili gradnji novih.¹⁰² Već od 1620ih godina Senat se zanima za stanje splitske obrane, pa tako više providura radi na utvrđivanju stanja i šalje svoje prijedloge ojačavanja. Kako je počinjao Kandijski rat, tako je situacija postajala sve alarmantnija. Mletačko Ratno vijeće je čak predložilo potpuno napuštanje svih slabo branjenih gradova, dakle i Splita, te njihovo uništavanje kako se Osmanlije ne bi mogle utvrditi unutar njih.¹⁰³ Očajni građani, oni koji nisu pobjegli na otoke, molili su generalnog providura Leonarda Foscola da ne odustaje od Splita, na što je on popustio i privolio Senat da se založi za isto.¹⁰⁴ Kada govorimo o odluci Senata, osim zalaganja građana, svakako treba uzeti u obzir i činjenicu da je od 1648. tvrđava Klis bila ponovno u rukama Mletaka, isto kao i utvrde na Kamenu i Solinu.¹⁰⁵ Split tako nije više izoliran mletački posjed pa se za njega isplati boriti, a Osmanlije su gurnute prema unutrašnjosti. Isto tako, osvajanjem Splita Osmansko Carstvo dobilo bi izlaz na Jadransko more i tako ugrozilo mletačku trgovinu.

4.3. Prve bastionske utvrde

Već u 16. stoljeću bastioni su se gradili na talijanskom području, no u 17. stoljeću dolazi do njihova usavršavanja zahvaljujući francuskom inženjeru Vaubanu, koji ih je gradio po čitavoj Europi.¹⁰⁶ Ipak, on nije imao utjecaj na gradnju splitskih bastiona jer su oni građeni prije nego što je Vauban stasao u vrhunskog inženjera. Na položaju nekadašnje srednjovjekovne kule *Rim*, 1630. godine sagrađen je bastion *Civran*, znatno manji od kasnijih utvrđenja građениh krajem Kandijskog rata.¹⁰⁷ Ime je dobio po knezu-kapetanu Splita Ciprianu Civranu, u vrijeme kojega je sagrađen. Osim tog naziva, često se spominje i kao *bastion Zorzi* i to po generalnom providuru Dalmacije Alviseu Zorziju, ali i kao *Turjun* (kula) ili *Sv. Duh* po

¹⁰¹ Duplančić, A. *Splitske zidine na nacrtima iz 17. i 18. stoljeća*, 9.

¹⁰² Žmegač, A., *Bastioni jadranske Hrvatske*, 79.

¹⁰³ Duplančić, A. *Splitske zidine na nacrtima iz 17. i 18. stoljeća*, 111.

¹⁰⁴ Kečkemet, D., *Utvrde Splita*, 145.

¹⁰⁵ Isto, 156.

¹⁰⁶ Isto, 203.

¹⁰⁷ Isto, 204.

crkvi koja se nalazila u blizini.¹⁰⁸ Bastion *Civran* je bila prva splitska utvrda novog tipa, koja je zadovoljavala tadašnje obrambene uvjete, ispunjena zemljanim nasipom i nakošenih zidova.¹⁰⁹ Sagrađen je na zapadnom završetku zida koji se protezao duž Pisture, a koji je učvršćen stoljeće ranije, točnije 1503. godine.¹¹⁰ Bastion je sada zatvarao sjeverozapadni ugao gradskih zidina, te je služio kao obrana sa sjevera od sve veće osmanlijske ugroze.

Od mjesta na kojem je podignut bastion *Civran*, gradske zidine skretale su prema jugu. Na mjestu spajanja zapadnih i južnih zidina nalazila se jedna kula, od koje su skretale prema Mletačkom kaštelu.¹¹¹ Upravo na tom mjestu, gdje se nalazila spomenuta kula, obrana je bila najslabija i bilo je potrebno ojačati obrambeni pojas. To se postiglo gradnjom bastiona *Bernardi* (po generalnom providuru Antoniju Bernardiju) 1656. godine.¹¹² Sa zapadne strane, bastion se naslanjao na novu nasutu obalu, koja se prostirala sve do Samostana sv. Frane – područje koje je do tada bilo neuređeno.¹¹³ Za gradnju bastiona upotrijebljen je materijal s dvije porušene kule Dioklecijanove palače, koje ionako već nisu imale obrambenu funkciju. Pošto je već 1662. započeta gradnja novog bastionskog sustava, *Bernardi* gubi na važnosti pa ne nalazimo mnogo podataka o samoj utvrdi. Najviše informacija o njegovu izgledu i funkciji dobivamo iz brojnih planova i crteža grada Splita.¹¹⁴ Radilo se o četverostranom utvrđenju nepravilna oblika, s usjecima za topove na sjevernom i zapadnom dijelu parapeta, što znači da je i ovaj bastion bio namijenjen za obranu od opasnosti s kopna. Zanimljivo je da je unutar bastiona ostala sačuvana srednjovjekovna kula zvana *Rim*.¹¹⁵

4.4. Tvrđava Gripe

Veliku opasnost za Split predstavlja nepovoljan položaj grada, koji je smješten na najnižoj točki u odnosu na okolni teren. Nad gradom su se uzdizala dva brežuljka: Gripe i Marjan. Onaj na Gripama je smatran posebno opasnim, jer bi Turci, u slučaju da na njega postavili topove, mogli vrlo lako razoriti grad obzirom da je udaljen samo 280 metara.¹¹⁶ druge

¹⁰⁸ Isto, 203.

¹⁰⁹ Muljačić, Slavko, „Od bastiona Bernardi do Vid Morpurgove Poljane“, *Kulturna baština*, Vol. No. 19, 1989., str. 179.-192.

¹¹⁰ Isto

¹¹¹ Isto

¹¹² Duplančić, A., *Splitske zidine u 17. i 18. stoljeću*, 13.

¹¹³ Kečkemet, D., *Utvrde Splita*, 210.

¹¹⁴ Najprecizniji tlocrt bastiona *Bernardi* vidimo na planu grada Giuseppea Santinija iz 1666. godine. Više u: Kečkemet, D., *Utvrde Splita*, 403.

¹¹⁵ Kečkemet, D., *Utvrde Splita*, 212.

¹¹⁶ Žmegač, A., *Bastioni jadranske Hrvatske*, 78.

strane, grad od Marjana dijeli oko 700 metara, što je za tadašnje topove bila prevelika udaljenost da bi se nanijela ozbiljnija šteta.¹¹⁷ Francuski vojni inženjer Antoine de Ville 1630. godine piše izvještaj o stanju splitskih utvrda, te smatra kako bi se na brežuljku Gripe trebala sagraditi utvrda¹¹⁸, kojom bi Split uz malo troškova bio siguran.¹¹⁹ Naime, onaj tko kontrolira tvrđavu, kontrolira i prilazne putove te ulaz u grad. Također smatra kako je za potpunu zaštitu grada potrebno podići pet „kraljevskih bastiona“.¹²⁰ Osim njega, ideju o podizanju utvrde na istom mjestu dao je još 1625. inženjer, podrijetlom s Hvara, Nicola Candido, međutim projekt je izradio Alessandro Magli, desna ruka generala Foscola.¹²¹

Gradnja tvrđave započela je 1647. godine, no u toj prvoj fazi podignuta su samo dva bastiona i jedna kortina, i to s istočne strane, koja bi prva bila na udaru u slučaju napada Turaka.¹²² Nakon toga gradnja je obustavljena, odnosno pauzirana jer se Foscolo posvetio utvrđivanju novoosvojenog Klisa, a nastavljena je desetak godina kasnije, točnije 1656. godine kada je prijetila najveća opasnost od turskog prodiranja.¹²³ Napad se i dogodio 1657. godine, dok tvrđava još nije bila dovršena, kada su je Turci gotovo i zauzeli, ali već nekoliko dana nakon povlače se u Bosnu. Iako je glavnina utvrde bila izgrađena do 1660. godine, preinake su trajale sve do 1682. godine.¹²⁴

Projekti za tvrđavu Gripe mijenjali su se i nadopunjavali više puta. Iako je prvotno građena prema Maglievom planu, kasnije je nastavljena prema rješenjima arhitekta Camila Gonzage i vojnog inženjera Onofria del Campa.¹²⁵ Obzirom da je tvrđava kroz stoljeća prolazila česte izmjene, nije moguće sa sigurnošću odrediti točan prvotni izgled, no mnogo podataka je ipak poznato iz brojnih crteža i planova iz 17. i 18. stoljeća.¹²⁶ Gripe su izvangradska utvrda s *terrapientima* srednje veličine, građena je kao tipična pravokutna utvrda s ugaonim bastionima,

¹¹⁷ Perojević, Snježana, „Tvrđava Gripe u Splitu; Izgradnja od 1647. do 1682. godine“, *Prostor : znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam*, Vol. 21 No. 1(45), 2013., str. 2-13

¹¹⁸ Žmegač, A., *Bastioni jadranske Hrvatske*, 78.

¹¹⁹ Uz navedene, bilo je i drugih prijedloga fortifikacijskih ojačanja. Onofrio Del Campo rješenje za obranu grada vidi u podizanju još jedne manje utvrde uz tvrđavu Gripe, koje bi zajedno štatile prostor od Poljuda na sjeverozapadu, sve do lazareta na jugoistoku. Smatra kako neprijatelj te utvrde ne bi mogao ni minirati ni zaposjesti, te da bi za takav način obrane trebalo znatno manje ljudstva. S druge strane, gradnju zidina smatra prevelikim i preskupim poslom za kojeg Split nema ni sredstava ni vremena. Više u: Onofrio Del Campo, *Tvrđavni spisi* (prir. Miroslav Bertoša), Rijeka, 2003., str. 83-97.

¹²⁰ Isto, 81.

¹²¹ Kečkemet, D., *Utvrdde Splita*, 215.

¹²² Isto, 216.

¹²³ Žmegač, A., *Bastioni jadranske Hrvatske*, 83.

¹²⁴ Kečkemet, D., *Utvrdde Splita*, 172.

¹²⁵ Perojević, S., „Tvrđava Gripe u Splitu“, 10.

¹²⁶ Isto

no s određenim izmjenama. Naime, zbog specifičnog terena, koji je grebenast i kamenit, bilo je nužno prilagoditi se nepravilnostima. Tvrđava ima oblik trapeza sa zamišljena četiri isturena bastiona, po jedan na svakom uglu, no onaj sjeverozapadni nikad nije realiziran do kraja.¹²⁷ U sredini tvrđave je dvorište, a duž bedema prostirali su se kavaliri¹²⁸ s prazninama za topove. Specifičnost u odnosu na uobičajeni tip pravokutne utvrde jest bastion koji je smješten na sredini zapadne strane. Smatra se da on uopće nije imao obrambenu ulogu jer bi dva predviđena ugaona bastiona bili sasvim dovoljni za zaštitu kratkog zapadnog zida. Uz to, njegov smještaj po sredini zida nema puno smisla, pošto artiljerija s tog položaja može braniti samo zapadnu stranu, a ne i sjevernu. Kao rezultat nepravilnog terena i velike strmine s južne strane, dva južna bastiona morala su biti stisnuta, pa su tako izgubili pravilan oblik. Osim toga, dva istočna bastiona nalaze se na dosta višoj razini od ostalih, upravo zbog toga jer je brežuljak na istoku najviši.¹²⁹

Svi ovi podaci ukazuju na nekoliko činjenica. Prvo, tvrđava je građena u velikoj žurbi, kada su Osmanlije već bile pred vratima, a cilj je bio da bude što funkcionalnija da bi i obrana bila uspješna. Tome svjedoči i nabava samog materijala za gradnju, koji se donosio odasvud – od salonitanskih ruševina do namjerno porušenih crkava i drugih objekata u gradu.¹³⁰ Drugo, u ratnom stanju moralo se voditi računa i o što ekonomičnijoj izgradnji, a to je bio još jedan razlog za prilagođavanje konfiguraciji terena. U suprotnom, bilo bi potrebno raditi velike iskope i graditi veoma visoke bedeme, za što zaista nije bilo ni vremena ni sredstava.¹³¹

4.5. Pojas obrambenih bastiona

Prvi plan obrambenog pojasa Splita predložio je Nicola Candido još 1625. godine, i od tada brojni providuri i inženjeri ispituju stanje splitske obrane.¹³² Unatoč velikoj opasnosti za grad, koju je nosio Kandijski rat, nije došlo do značajnijih pomaka na tom području. Situacija se počinje mijenjati u zadnji čas, kada su Turci već *ante portas*, i tada se, kao što smo vidjeli, na brzinu dovršava tvrđava Gripe. Očajni građani iskorištavaju prisutnost generala Foscola, i mole ga da se grad što bolje osigura te ih tako ih zaštititi od nadiruće opasnosti. Prvi plan

¹²⁷ Kečkemet, D., *Utvrde Splita*, 220.

¹²⁸ Manji obrambeni nasipi. Više u: Kečkemet, D., *Utvrde Splita*, 526.

¹²⁹ Isto

¹³⁰ Andrić, T., *Povijest Splita u srednjem vijeku*, 64.

¹³¹ Kečkemet, D., *Utvrde Splita*, 221.

¹³² Difnik, Franjo, *Povijest Kandijskog rata u Dalmaciji*. (Preveli: Kečkemet, Duško; Kečkemet, Smiljana) Split, 1986., str. 9., bilj. 23-25

bastionskih utvrđenja oko grada iznosi Alessandro Magli. Po njegovom nacrtu, trebalo je sagraditi zidine unutar kojih bi se našli i stari i novi dio grada te lazaret, s bastionima koji bi više izgledali kao izbačeni dijelovi zidina nego kao zasebne cjeline.¹³³ S druge strane, providur Camillo Gonzaga smatrao je kako bi bilo dostatno podignuti *mezzalune*, odnosno polubastione, povezane kortinama.¹³⁴ Gradnja je počela po Gonzaginu planu, no izmijenio ga je Innocento Conti. Njegova zamisao je bila opasati grada trima bastionima i dvama polubastionima, a to rješenje je u konačnici prihvaćeno od strane mletačke vlade i izvedeno.¹³⁵

Obrambeni обруч splitskih bastiona započet je s gradnjom 1662. godine, u doba generalnog providura Dalmacije Andrea Cornera, a građen je do 1668. godine.¹³⁶ Čitav grad je opasan poluzvjezdolikim pojasom u kojem se ističu tri bastiona prema sjeveru, tj. kopnu i dva polubastiona na moru spojeni zidinama. Obzirom da su generalni providuri bili ti koji su donosili glavnu odluku vezanih uz gradnju i funkcioniranje samih bastiona, često su dobivali imena po njima, a drugo ime bastiona bilo je nadjenuto prema svecu, odnosno titularu obližnje crkve.¹³⁷ Tako su redom izgrađeni bastioni *Corner* (Andrea Corner 1660.-1662.), *Contarini* (1662.-1664.), *Sveti Juraj*, *Sveti Antun* i *Priuli* (1667.-1670.).¹³⁸

Najveća ugroza za Split dolazila je sa kopnene strane, sa sjevera gdje je turska opsada djelovala najizglednijom. Upravo na tom mjestu, pred sjevernim gradskim vratima podignut je prvi bastion imena *Corner*, nazivan još Cornaro ili Sv. Ana. Često se spominju dva datuma početka gradnje ovog bastiona – 1660. godina i 1662. godina. Rješenje vjerojatno leži u tome da je gradnja započeta 1660., nakon čega je pauzirana i onda ponovno nastavljena 1662. godine.¹³⁹ Ovaj središnji, sjeverni bastion imao je središnje dvorište omeđeno vanjskim kamenim zidom i unutrašnjim zemljanim, a na flankama su se nalazili usjeci za topove.¹⁴⁰

Nešto zapadnije od bastiona *Corner* podignut je *Contarini*, zvan i *bastion Sv. Jerolima*, i to u samo dvije godine, od 1662. do 1664.¹⁴¹ Na njemu su, između ostalog, radili i drvodjelci, mineri i kovači, o čemu nam svjedoče potvrde o isplatama radnika, a smatra se da je građen

¹³³ Kečkemet, D., *Utvrdje Splita*, 193.

¹³⁴ Duplančić, A., *Splitske zidine u 17. i 18. stoljeću*, 11.

¹³⁵ Isto, 14.

¹³⁶ Kečkemet, D., *Utvrdje Splita*, 193.

¹³⁷ Isto

¹³⁸ Isto

¹³⁹ Duplančić, A., *Splitske zidine u 17. i 18. stoljeću*, 14.

¹⁴⁰ Kečkemet, D., *Utvrdje Splita*, 259.

¹⁴¹ Isto, 264.

materijalom porušenog petog bastiona s Gripa.¹⁴² Izvješća o stanju utvrda iz 1692. godine govore kako je Contarini u boljem stanju od ostalih, a zanimljivo je i to da je, unatoč kamenom terenu na kojem leži cijeli Split, oko njega bio iskopan jarak.¹⁴³

S jugoistočne strane, lazaret je štitio polubastion Sv. Juraj, građen od 1664. do 1666. godine.¹⁴⁴ Najviše informacija o polubastinu pruža Santinijev plan iz 1666. godine, netom nakon završetka gradnje.¹⁴⁵ Na njemu vidimo vanjski zid napravljen od kamena, iza kojeg se nalazi sloj zemljanog nasipa. Sa sjeverne strane stoje položaji za topove, što je logično obzirom da prijetnja sa mora više nije predstavljala veću opasnost. Južni dio polubastiona obuhvaća znatan dio istočnog sklopa građevina lazareta, pa tako i njegovu četverostranu jugoistočnu kulu.¹⁴⁶

Obrambeni pojas sa zapadne strane također je zatvoren polubastionom. Naziva se polubastion Sv. Antuna ili *Cornaro* a njegova gradnja započeta je 1665. godine.¹⁴⁷ Od svih bastiona, ovaj je najmanji te je najslabije oružan i branjen jer se sa poluotoka i Marjana najmanje očekivao napad, a topovima je štitio zapadnu stranu zidina.¹⁴⁸

Iz istog razloga, drugi zapadni bastion, *Priuli*, posljednji je građen, i to od 1667. do 1668. godine, no nikada nije dovršen.¹⁴⁹ Izvana je bio gotov no iznutra nije bio ispunjen zemljanim nasipom, pa se nakon nekoliko godina počeo urušavati.¹⁵⁰ Razlog zbog kojeg se odugovlačilo s dovršetkom bastiona je taj što su Osmanlije predstavljale sve manju opasnost za Split.

Usporedno sa bastionima građene su i obrambene spojne zidine – kortine. One su podizane između bastiona, s izuzetkom dva južna polubastinona koja su se nalazila na obali mora pa tamo nisu bile potrebne. Građene su od istog obrađenog kamena kao i bastioni, a bile su i jednako nakošene, dok ih je s unutarnje strane podupirao zemljani nasip, doduše, dosta tanji

¹⁴² Duplančić, A., *Splitske zidine u 17. i 18. stoljeću*, 15.

¹⁴³ Isto

¹⁴⁴ Kečkemet, D., *Utvrde Splita*, 269.

¹⁴⁵ Isto

¹⁴⁶ Isto

¹⁴⁷ Isto, 271.

¹⁴⁸ Isto, 272.

¹⁴⁹ Isto, 275.

¹⁵⁰ Novak, Grga, *Mletačka uputstva i izvještaji*, sv. 4-7. Zagreb, 1964.-1970., str. 285.

nego što je slučaj kod bastiona.¹⁵¹ Dužinom cijelih zidina protezao se prolaz za pješake, a za razliku od bastiona, zidine nisu bile predviđene za postavljanje topova.¹⁵²

Osim glavnih objekata obrambenog sustava, bastiona i kortina, uobičajeno je bilo iskopati jarke oko zidina. Kao što je već spomenuto, krški reljef nije dozvoljavao praćenje obrasca kada je gradnja utvrda u pitanju. Gotovo je nemoguće bilo kopati živi kamen, a i one jame koje su se uspjele iskopati bilo je vrlo teško ispuniti vodom zbog velikih nagiba.¹⁵³ Na nekoliko mjesta spominje se i pojas skrivenog puta.¹⁵⁴ Splitski providur Luigi Cocco i Leonardo Foscolo govore o potrebi izgradnje skrivenog puta, koji se i počinje graditi 1648. godine kada su podignuti bedemi s drvenom palisadom, no od pretpostavljenih 900 hvati, učinjeno je svega 400.¹⁵⁵ Na svim uglovima bastiona nalazile su se stražarnice, a u gradu su također morali biti prostori za smještaj vojske, vjerojatno u Oružani iza Komunalne palače.¹⁵⁶

4.6. Bačvice

Više puta u radu spomenuta je činjenica da nakon 1571. godine prijetnja za Split dolazi primarno s kopna, a osmanska mornarica nikada se nije uzdigla na razinu kakva je bila prije Lepantske bitke.¹⁵⁷ Ono što je za Split bilo od presudne važnosti jest pomorska trgovina, koja je uvelike nadmašila kopnenu, a luka je bila glavna veza za opskrbu hranom i oružjem. Zbog toga je bilo nužno osigurati opskrbu grada brodovima, pa je odlučeno da se osigura splitski zaljev, te je na njegovu istočnom rtu zvanom Bačvice podignuta utvrda.¹⁵⁸ Manja utvrda Bačvice podignuta je u vrijeme opsade Splita 1657. godine, te je zajedno s tvrđavom Gripe zasigurno pomogla u obrani grada.¹⁵⁹ Gradnju je započeo providur Antonio Bernardo, a utvrda je bila dovršena u nekoliko mjeseci jer je u gradnji pomagalo splitsko stanovništvo.¹⁶⁰ Iako od utvrde danas nije ostalo nikakvoga traga, njezin nekadašnji izgled vidljiv je na sačuvanoj

¹⁵¹ Kečkemet, D., *Utvrdje Splita*, 280.

¹⁵² Isto

¹⁵³ Isto, 283.

¹⁵⁴ Spominje ga Arsen Duplančić u: *Splitske zidine u 17. i 18. stoljeću*, Zagreb, 2007., str. 11.; „Jedna faza razvoja splitskih utvrda (1648.)“, *Mogućnosti*, Split, 1994., br. 1-3, 160-163.; te Žmegač, A., *Bastioni jadranske Hrvatske*, Zagreb, 2009.

¹⁵⁵ Žmegač, A., *Bastioni jadranske Hrvatske*, 87.

¹⁵⁶ Duplančić, Arsen, „Popisi državnih zgrada u Splitu iz godine 1789. i 1804.“ *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, Zagreb, 1987., br. 13, 151-175.

¹⁵⁷ Novak, G., *Prošlost Dalmacije*, 295.

¹⁵⁸ Kečkemet, D., *Utvrdje Splita*, 297.

¹⁵⁹ Isto

¹⁶⁰ Novak, G., *Povijest Splita*, 154.

maketi koja se čuva u Veneciji.¹⁶¹ Jasno se ističe glavni središnji bastion koji je kortinama spojen s dva polubastiona od kojih je istočni orijentiran prema zaljevu Bačvice, a zapadni prema luci. Takva struktura naziva se krunskom utvrdom, a pozicionirana je tako da s rovom od sprijeda zatvara cijeli poluotok.¹⁶² Najviše mjesto na brežuljku bilo je namijenjeno za topnički položaj.¹⁶³

¹⁶¹ Kečkemet, D., *Utvrdne Splita*, 299.

¹⁶² Isto

¹⁶³ Žmegač, A., *Bastioni jadranske Hrvatske*, 84.

5. Zaključak

U ranom i razvijenom srednjem vijeku, Split se razvija kao srednjovjekovna komuna s lokalnom autonomnom upravom. Nakon opasnosti koju su nosili naleti Avara i Slavena, nastupa relativno mirno razdoblje koje gradu omogućava da sazrije i razvije se u srednjovjekovnu komunu. Iako se radilo o razdoblju bez većih ratova na ovom području, novonastalo predgrađe zahtijevalo je obrambeni sustav bolji od suhozida koji je tada jedini štitio zapadni dio grada, a približavanjem Osmanlija ta je potreba bila sve izrazitija. No, za veće pothvate trebalo je pronaći izvor financija. No, u srednjem su i ranom novom vijeku fortifikacijska ojačanja veoma zahtjevni pothvati za koje je trebalo osigurati stalni priljev financijskih sredstava, ljudskih resursa i logistike. Stoga je mletačka vlada pokretala takve projekte isključivo tamo gdje su to zahtijevali njezini politički i ekonomski interesi.

Rani novi vijek je od srednjeg naslijedio nestabilnost i konstantna politička previranja i sukobe, a područje Hrvatske uvijek se nalazilo na marginama velikih sila i bilo podijeljeno među istima. Zbog promjena u načinu ratovanja vatrenim oružjem, postojeće fortifikacije više nisu bile u stanju pružiti sigurnost stanovništvu u zaklonu. Topovske kugle pogađale su i najviše predijele zidina velikom silinom, a posebno su pogubne bile za dalmatinske obalne gradove koji su većinom samo obnavljali stare antičke ili srednjovjekovne zidine. U 17. stoljeću, praktički u zadnji čas, zaslugom Venecije to se mijenja, a mijenja se slika dalmatinskih gradova koji se prilagođavaju novom vremenu i novim sustavima bastiona ispunjenih zemljom postaju znatno spremniji za odbijanje neprijateljskih napada. Sreća u nesreći je ta što je Dalmacija bila jedino ono što je dijelilo Osmanlije i Mlečane pa su oni iz straha za svoju sigurnost ulagali u tu posljednju granicu koja ih je razdvajala.

Smatram da je za obranu Splita uz veliki trud građana i pomoć Venecije, bilo potrebno i mnogo sreće. Kao što znamo, 1657. godine, u nekoliko dana Turci su više puta zauzeli Split koji se na kraju ipak obranio, no teško je reći što je tu bilo presudno. U svakom slučaju mislim da bi izgledi za obranu bili mnogo manji da Tvrđava Gripe nije izgrađena u posljednji trenutak te je svakako uvelike pomogla u obrani.

Što se tiče sustava bastiona, iz današnje perspektive njegova gradnja djeluje gotovo bespotrebno. Sagrađeni na kraju Kandijskog rata kada je opasnost već prošla, a srušeni

početkom 19. stoljeća nikada nisu imali značajnu funkciju u obrani koja im je bila namijenjena. Ipak, budućnost nitko nije mogao predvidjeti, a možda je upravo dobro utvrđenje odvratio neprijatelje od novih napada. Bastionski sustav svakako predstavlja ogroman graditeljski pothvat, pogotovo kada uzmemo u obzir jako zahtjevan teren na kojemu je sagrađen. Uz to, ovaj sustav je prekretnica za splitsku obranu, jer nakon stoljeća dogradnji i uljepšavanja zastarjelih i slabo funkcionalnih utvrda, napokon dolazi do većeg ulaganja koje je trebalo trajno riješiti problem.

Naposljetku, mislim da bi bilo veoma interesantno vidjeti kako bi Split danas izgledao da nije došlo do rušenja bastiona, a bilo bi jedinstveno imati antičke zidine unutar novovjekovnih. Tu želju za razgledavanjem i proučavanjem novovjekovnih fortifikacija možemo zadovoljiti u drugim dalmatinskim gradovima kao što je primjerice Zadar. Dalmatinske gradove smatram jedinstvenim primjerima kada je u pitanju očuvanje svih razdoblja povijesti.

6. Literatura

- Andrić, Tonija, *Povijest Splita u srednjem vijeku*. Udžbenik za studente, Zagreb – Split 2020.
- Andrić, Tonija, *Život u srednjovjekovnom Splitu. Svakodnevica obrtnika u 14. i 15. stoljeću*. Zagreb; Split: Hrvatski institut za povijest; Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu, 2019.
- Ćoralčić, Lovorka, *Venecija – Kraljica mora s lagunarnih sprudova (Povijest Mletačke Republike)*, Meridijani, Samobor, 2004.
- Difnik, Franjo, *Povijest Kandijskog rata u Dalmaciji*. (Preveli: Kečkemet, Duško; Kečkemet, Smiljana) Split, 1986.
- Duplančić, Arsen, „Popisi državnih zgrada u Splitu iz godine 1789. i 1804.“ *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, Zagreb, 1987., br. 13, 151-175.
- Duplančić, Arsen, *Splitske zidine na nacrtima iz 17. i 18. stoljeću*, Zagreb 2007.
- Kečkemet, Duško, *Kulturna i umjetnička baština Dalmacije I: izabrani radovi*, Split 2004.
- Kečkemet, Duško, „Splitska utvrda Kamen.“ *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, Split, 1980., br. 22, 120-136.
- Kečkemet, Duško, *Utvrde Splita*, Split, 2020.
- Lane, Friedrich, *Povijest Mletačke Republike*, Zagreb, 2007.
- Ljubić, Šime, *Listine o odnošajih između južnoga slavenstva i Mletačke republike*. Knj. I-X, Zagreb, 1868.-1893., IV.
- Novak, Grga, "Gradski bedemi, javne zgrade i ulice u srednjovjekovnom Splitu", *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 1, Split 1949., str. 103.-114.
- Novak, Grga, *Mletačka uputstva i izvještaji*, sv. 4-7. Zagreb, 1964.-1970.
- Novak, Grga, *Povijest Splita*, Sv. I., Split, 1978.
- Novak, Grga, *Prošlost Dalmacije*, Split, 2004.
- Marasović, Katja, „Mletački kaštel u Splitu: izgradnja i preobrazbe“ *Prostor : znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam*, br. 20, Zagreb 2012.
- Muljačić, Slavko, „Od bastiona Bernardi do Vid Morpurgove Poljane“, *Kulturna baština*, Vol. No. 19, 1989., str. 179.-192.
- Onofrio Del Campo, *Tvrđavni spisi* (prir. Miroslav Bertoša), Rijeka, 2003.
- Perojević, Snježana, „Izgradnja lazareta u Splitu“, *Prostor : znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam*, Vol. 10 No. 2(24), 2002.
- Perojević, Snježana, „Tvrđava Gripe u Splitu; Izgradnja od 1647. do 1682. godine“, *Prostor : znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam*, Vol. 21 No. 1(45), 2013., str. 2.-13.

Piplović, Stanko, „Razaranje povijesne jezgre Splita u Drugom svjetskom ratu“. *Kulturna baština*, Split, 1984., br. 15, str. 126.-134.

„Povijesni kontekst Marulićeve Judite: Split krajem 15. i početkom 16. st.“, u: Marulić, Judita (1501. – 1521. – 2021.), Zbornik radova sa znanstveno-stručnog skupa, Split, 2022.

Rapanić, Željko, *Od carske palače do srednjovjekovne općine*, Split, 2007.

Rapanić, Željko; Katić, Lovre, *Prošlost i spomenici Solina*, Solin, 1971.

Raukar, Tomislav, „Hrvatska na razmeđu XV. i XVI. stoljeća“, *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*, Vol 17, No.1, 1990.

Statut grada Splita. Splitsko srednjovjekovno pravo (prir. CVITANIĆ, Antun), Split 1998.

Toma Arhiđakon, *Kronika*. (Preveo: Rismondo, Vladimir) Split, 1960.

Toma Arhiđakon, *Historia Salonitana*. (ur. Perić, Olga; Matijević, Sokol, Mirjana; Katičić, Radoslav) Split, 2003.

Vrandečić, Josip, *Borba za Jadran u ranom novom vijeku – osmanski ratovi u venecijanskoj nuncijaturi*, Split, 2013.

Vrandečić, Josip, Vojna revolucija u Dalmaciji: Obrambeno graditeljstvo alla moderna. *Službeni vjesnik Vojnog Ordinarijata u Republici Hrvatskoj*, Godina XXIV, No. 3, 2021., str. 400.

Zlatna knjiga grada Splita, Sv. I., Prir. Gligo, Vedran,; Berket, Marin; Rismondo, Vladimir; Šimunković, Ljerka, Split, 1996.

Žmegač, Andrej, *Bastioni jadranske Hrvatske*, Zagreb 2009.

Sažetak

Utvrdjivanje Splita u srednjem vijeku počelo je obzidavanjem novog zapadnog dijela grada – burgusa te zatvaranjem južnog pročelja. Prijelaz iz srednjeg u novi vijek obilježen je Mletačkim osvajanjem prevlasti nad Dalmacijom i pojavom osmanske opasnosti, čime se javlja potreba za otpornijim i čvršćim obrambenim sustavom. Rađeni su manji popravci na gradskim bedemima i kulama, a s južne strane izgrađen je Mletački kaštel za obranu s mora. Prilaz gradu branile su tvrđave na Klisu i jedna manja na Kamenu, kao i kula u samostanu Sv. Ante na Poljudu. Mlečani, svjesni činjenice kako je uzak obalni pojas na istočnome Jadranu jedino ono što ih razdvaja od moćnih Osmanlija, u 17. stoljeću odlučuju uložiti u Split i ojačati njegove već zastarjele i trošne fortifikacije. Na istočnom prilazu gradu, na brežuljku Gripe, gradi se tipična izolirana utvrda s bastionima prema nacrtu vojnog inženjera Alessandra Maglia. Nekoliko godina kasnije započinje izgradnja poluzvezdolikog pojasa s tri bastiona prema kopnu i dva polubastiona uz obalu mora, spojenih kortinama. Nova utvrđenja izgrađena su sustavom terrapienta, tj. ispunjena su zemljom, što im je omogućavalo veću otpornost na novi način ratovanja topovima. Ovaj tekst kronološki prikazuje razvoj splitskih fortifikacija od kraja srednjeg vijeka, do 17. stoljeća i jenjavanja Turske opasnosti.

Ključne riječi: Split, fortifikacije, sustav bastiona, Mlečani, Osmanlije

Split fortifications from the 14th to the 17th century

Abstract

The fortification of Split in the Middle Ages began with the walling of the new western part of the city - the burgus, and the closing of the southern facade. The transition from the Middle Ages to the New Age was marked by the Venetian conquest of supremacy over Dalmatia and the appearance of the Ottoman threat, which created the need for a more resistant and solid defense system. Minor repairs were made to the city ramparts and towers, and a Venetian castle was built on the south side for defense from the sea. The approach to the city was defended by fortresses on Klis and a smaller one on Kamen, as well as a tower in the monastery of St. Ante na Poljud. The Venetians, aware of the fact that the narrow coastal strip on the eastern Adriatic is the only thing that separates them from the powerful Ottomans, decided in the 17th century to invest in Split and strengthen its already outdated and dilapidated fortifications. On the eastern approach to the city, on the Gripe hill, a typical isolated fortress with bastions is being built according to the design of the military engineer Alessandro Maglio. A few years later began the construction of a semi-star-shaped belt with three bastions towards the land and two semi-bastions along the sea coast, connected by cortinas. The new fortifications were built using the terrapient system, i.e. they were filled with soil, which made them more resistant to the new way of warfare with cannons. This text chronologically shows the development of Split's fortifications from the end of the Middle Ages to the 17th century and the decline of the Turkish threat.

Keywords: Split, fortifications, bastion fort, Venetians, Ottomans

Slika 1. Plan grada Splita Giuseppea Santinija iz 1666. godine. (Preuzeto od: Kečkemet, Duško, Utvrde Splita, Split, 2020., str. 403.)

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja _____, kao pristupnik/pristupnica za stjecanje zvanja _____, izjavljujem da je ovaj završni/diplomski rad rezultat isključivo mogega rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i literatura. Izjavljujem da ni jedan dio završnoga/diplomskoga rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, stoga ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga završnoga/diplomskoga rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Split, _____

Potpis

**IZJAVA O POHRANI ZAVRŠNOGA/DIPLOMSKOGA RADA (PODCRTAJTE
ODGOVARAJUĆE) U DIGITALNI REPOZITORIJ FILOZOFSKOGA FAKULTETA
U SPLITU**

Student/Studentica:

Naslov rada:

Znanstveno područje:

Znanstveno polje:

Vrsta rada:

Mentor/Mentorica rada (akad. stupanj i zvanje, ime i prezime):

Sumentor/Sumentorica rada (akad. stupanj i zvanje, ime i prezime):

Članovi Povjerenstva (akad. stupanj i zvanje, ime i prezime):

Ovom izjavom potvrđujem da sam autor/autorica predanoga završnoga/diplomskoga rada (zaokružite odgovarajuće) i da sadržaj njegove elektroničke inačice potpuno odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada. Slažem se da taj rad, koji će biti trajno pohranjen u Digitalnom repozitoriju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Splitu i javno dostupnom repozitoriju Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (u skladu s odredbama *Zakona o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju*, NN br. 123/03, 198/03, 105/04, 174/04, 02/07, 46/07, 45/09, 63/11, 94/13, 139/13, 101/14, 60/15, 131/17), bude:

a) u otvorenom pristupu

b) dostupan studentima i djelatnicima FFST-a

c) dostupan široj javnosti, ali nakon proteka 6 mjeseci / 12 mjeseci / 24 mjeseca (zaokružite odgovarajući broj mjeseci).

(zaokružite odgovarajuće)

U slučaju potrebe (dodatnoga) ograničavanja pristupa Vašemu ocjenskomu radu, podnosi se obrazloženi zahtjev nadležnomu tijelu u ustanovi.

Mjesto, nadnevak:

Potpis studenta/studentice:

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja Matea Borjsević, kao pristupnik/pristupnica za stjecanje zvanja univ. bacc. hist. et hist. art, izjavljujem da je ovaj završni/diplomski rad rezultat isključivo mogega rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i literatura. Izjavljujem da ni jedan dio završnoga/diplomskoga rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, stoga ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga završnoga/diplomskoga rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Split, 21.4.2023.

Potpis

**IZJAVA O POHRANI ZAVRŠNOGA/DIPLOMSKOGA RADA (PODCRTAJTE
ODGOVARAJUĆE) U DIGITALNI REPOZITORIJ FILOZOFSKOGA FAKULTETA
U SPLITU**

Student/Studentica: *Matea Borjević*

Naslov rada: *Splitske fortifikacije od 14. do 17. stoljeća*

Znanstveno područje: *Povijest*

Znanstveno polje:

Vrsta rada: *Završni rad*

Mentor/Mentorica rada (akad. stupanj i zvanje, ime i prezime): *izv. prof. dr. sc. Tonija Anđrić*

Sumentor/Sumentorica rada (akad. stupanj i zvanje, ime i prezime):

Članovi Povjerenstva (akad. stupanj i zvanje, ime i prezime): *prof. dr. sc. Josip Urundečić*
doc. dr. sc. Nilska Varezić

Ovom izjavom potvrđujem da sam autor/autorica predanoga završnoga/diplomskoga rada (zaokružite odgovarajuće) i da sadržaj njegove elektroničke inačice potpuno odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada. Slažem se da taj rad, koji će biti trajno pohranjen u Digitalnom repozitoriju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Splitu i javno dostupnom repozitoriju Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (u skladu s odredbama *Zakona o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju*, NN br. 123/03, 198/03, 105/04, 174/04, 02/07, 46/07, 45/09, 63/11, 94/13, 139/13, 101/14, 60/15, 131/17), bude:

- a) u otvorenom pristupu
b) dostupan studentima i djelatnicima FFST-a
c) dostupan široj javnosti, ali nakon proteka 6 mjeseci / 12 mjeseci / 24 mjeseca (zaokružite odgovarajući broj mjeseci).

(zaokružite odgovarajuće)

U slučaju potrebe (dodatnoga) ograničavanja pristupa Vašemu ocjenskomu radu, podnosi se obrazloženi zahtjev nadležnomu tijelu u ustanovi.

Mjesto, nadnevak: *Split, 21. 4. 2023.*

Potpis studenta/studentice: *MB*